

Ve dnech 17.—22. září 1973 se v bulharské Varně konal XV. světový kongres filosofů, k jehož jednání československá delegace úspěšně přispěla řadou referátů, zejména podnětnou kolektivní studií „Člověk—věda—technika“, vypracovanou společně československými a sovětskými filosofy.

I ostatní socialistické země se velmi aktivně podílely na jednání kongresu.

Ze zajímavých příspěvků přednesených ve Varně jsme vybrali úvahu doyena bulharské sociologie Todora Pavlova, jehož naši sociologové znají zejména jako autora „Teorie odrazu“, věnované mezi jiným problematice vztahu historického materialismu a obecné sociologie, významnému tématu, které se často objevuje na stránkách Sociologického časopisu.

Před tisíci lety se stateční Helénové přeplavili přes neklidné vody Ponta Euxina (dnešního Černého moře), aby spatřili legendární zlaté rouno v Kolchidě.

A dnes se tisíce vědeckých Argonautů ze všech kontinentů naší planety přeplavily přes neklidné vody Černého moře, nebo přicestovaly po souši či vzduchem na krásné pobřeží Varny, aby spatřily zlaté rouno Pravdy.

Co je však pravda?

Po tisíce let se člověk snaží odpovédět na tuto otázku pozorováním, experimenty, logickou úvahou a praktickými zkouškami.

My, marxisté-leninovci, nejsme ani skeptici, ani relativisté. Na základě studia dějin poznání jsme přesvědčeni o všeobecném dialektickém pokroku tohoto poznání, což odpovídá všeobecnému pokroku techniky a lidské kultury jako celku. Vědecký pokrok je logickým důsledkem pokroku ve s tvůrčího materiálu, sociálních a duchovních sil člověka.

Jak dějiny, tak logika vědeckého myšlení člověka jsou svědectvím toho, že člověk nepátrá po pravdě z pouhé zvědavosti či touhy po rozjímání (na vysokém stupni rozvoje vědeckého myšlení je i to možné). Pátrá po pravdě proto, aby mohl vysvětlit svět, v němž žije, a aby jej mohl dále měnit, či spíše humanizovat. Pomocí vědecké pravdy si člověk přizpůsobuje přírodu i své sociální prostředí daleko lépe než živočichové a rostliny.

Dějiny a logika vědy ukazují, že lidské myšlení nalezlo pravdu o jednotě světa v jeho nekonečné rozmanitosti nebo — což je v podstatě totéž — o nekonečné rozmanitosti světa v jeho jednotě. Bedřich Engels označil tuto jednotu za hmotnost, jež je základem všeho ve světě.

Dějiny lidské vědy a lidské praxe také ukazují, že praxe není pouze účelem, kritériem a determinantou pravdy. Je současně *bezprostřední realitou*. A jako taková umožňuje, aby člověk poznal přírodní a sociální realitu, jež je v ní přímo obsažena. Praxe je kritériem (i když ne absolutním) objektivní pravdy. Logika, jejíž základní pojmy a zákony byly v procesu dlouhého vývoje potvrzeny praxí, také slouží jako kritérium pravdy; je to však kritérium druhého řádu, primárním kritériem pravdy zůstává praxe. Izolovaná empirická pravda také může mít kognitivní a praktický význam v té míře, v níž odpovídá objektivní skutečnosti. Avšak *pravda v plném, hlubokém a pravdivém smyslu slova* je pouze tam, kde empirická pravda je spojena, teoreticky i prakticky, s ostatními pravdami celé vědecké explance a transformace mnohostranné sociální a přírodní reality. *Jinými slovy, pravda je dialektickým procesem stále se zvyšujícího přibližování lidského myšlení k objektivním skutečným přírodním a sociálním objektům, k jejich vysvětlení a dalším přeměnám, k jejich humanizaci.*

Jinými slovy, Pravda není pouze *systém*

pojmu, kategorií a zákonů, je to současně dialektický pohyb a přeměna systému, tj. je to také metoda poznání a přeměny světa. Věda, která je *pouze* systémem vymezených pojmů, axiomů, kategorií, principů atd., se nemůže nazývat vědou. *Věda bez metody je nemyslitelná, právě tak jako je vědecká metoda nemyslitelná v rigidním, strnulém vědeckém systému.*

Každá metoda, každý pojem a soud předpokládají dobře vymezený vědecký systém nebo koncepci. A právě z toho důvodu metoda není a nemůže být prázdnou, čistou formou myšlení; musí být takovou formou lidského myšlení, která má přesně vymezený obsah a význam a je vždy sociálně a historicky determinována. Jedině tehdy se mohou jednotlivé pojmy, soudy a závěry stát autentickou vědeckou pravdou o daném předmětu a — jako nositelé jednotlivých pravd — nositeli „pravdy jako celku“.

Protože svět je ve své nekonečné rozmanitosti jednotou, každá jednotlivá věda, chápaná jako vědecká pravda o jedné z těchto nekonečných rozmanitostí, je logicky nutně zahrnuta v jednotném vědeckém poznání jediného světa. Pouze tehdy a v té míře, v níž je takové zahrnutí skutečně možné, může být jednotlivá věda považována za vědu a stát se skutečným vědeckým poznáním o daném předmětu, stát se organickou součástí celkového vědeckého poznání reality, tj. celé lidské pravdy.

To ovšem neznamená, že popíráme existenci mimovědeckých pravd, tj. takových pravd, které jsou užívány v každodenním vědomí, morálce, právu a umění. Role těchto pravd je však omezená. Tyto pravdy nemohou být úplnými pravdami. Pravda není úplnou pravdou o světě, jeho součástech a aspektech, není-li dána ve formě vědecké myšlenky nebo vědy, která je ve své nekonečné různosti jediná. Věda je tedy nejvyšší formou reflexe poznání.

Člověk se podílí na explanaci a přeměně světa, včetně sociální reality, nejen svou logikou, nejen svým rozumem, ale i svými pocity a emocemi, svou vůlí a svým rozhodováním, celým svým bytím, jež Marx označil jako totalitu sociálních vztahů. Tyto vztahy ovšem neznamenají odosobnění osobnosti. Naopak, celé dějiny lidstva jsou dokonalým potvrzením sku-

tečnosti zrodu velkých, mimořádných osobností, které působily v procesu vývoje pokrokových společností a epoch. A vice versa, pokrokové společnosti a epochy neexistovaly a nevyvíjely se bez velkých, mimořádných tvůrčích osobností.

Vědecká Pravda, chápaná jako dialektický proces explanace a přeměny světa, je jedním z nejmocnějších prostředků v rukou člověka při jeho úsilí vybudovat sociální systém vysoké technické, výrobní, kulturní a duchovní úrovně, v němž nebude existovat ani stát, ani politické organizace, ani třídy a třídní boj. Takovou společnost podle našeho názoru představuje nejvyšší stádium komunismu, odlišné od socialismu, jenž je nižší fází komunismu.

Předpokládám, že naši oponenti položí takovou otázku: Je idea Pravdy jako dialektického procesu slučitelná s *třídně stranickým* obsahem a významem marxisticko-leninské filosofie?

Ponecháme-li stranou některé aspekty této otázky, včetně povahy a významu pravdy v předtřídní kmenové společnosti, celé dějiny lidstva potvrzují, že vědecké myšlenky (a také ideologie) pokrokových tříd, pokud byly pokrokové, byly vždy tak či onak v souladu se zájmy a ideály příslušného národa a celého pokrokového lidstva. Přestala-li být nějaká třída pokroková a byla nahrazena novou pokrokovou třídou, stala se tato nová třída mluvčím a obhájcem *pokrokových zájmů a ideálů celého lidstva*. To je fakt, který až dosud nebyl nikdo schopen vyvrátit. Ukazuje, že námitka našich oponentů je bezpředmětná. Tím spíše, že třída proletariátu je jedinou třídou v lidských dějinách, která tím, že se sama osvobodila od vykořisťování a sociálního útlaču, osvobodila také ostatní vykořisťované a sociálně utlačované třídy. Zrušením tříd vůbec i sebe *jako třídy* otevírá neomezený obzor pro další pokrok daného národa či lidstva vůbec.

Dovolte mi, abych více objasnil to, co již bylo řečeno o vztahu mezi jednotlivými empirickými pravdami a pravdou jakožto procesem explanace a přeměny světa, na příkladu pravdy, že 9. září 1944 došlo v Bulharsku k ozbrojenému lidovému povstání.

Tato pravda je jednotlivou empirickou pravdou, pokud není organicky včleněna

do celkového dialektického procesu *explanace* (poznání) a *přeměny* světa (v tomto případě sociálního systému v naší zemi). Je-li takto organicky včleněna, nabývá tato pravda hlubší a plnější charakter a význam jako účinný faktor tvůrčí *explanace* a *přeměny* světa. Tak docházíme k závěru, že datum 9. září 1944 je počátkem nové éry v dějinách bulharského lidu, že revoluce 9. září je socialistická svým obsahem, avšak lidově demokratická svou formou, že obecné, zvláštní a jedinečné jsou v ní v dialektické jednotě atd. Krátce řečeno, výsledkem toho je, že izolovaná empirická pravda přestává být izolovanou a empirickou a je organicky včleněna do jednotného procesu tvůrčí vědecké *explanace* a *přeměny* světa, v tomto případě bulharské společnosti.

Cím úplněji tedy empirické pravdy ztrácí svůj empirický charakter, tím úplněji se jako organické jednotky nebo komponenty včleňují do jednotného dialektického procesu celého vědeckého poznání nebo — a to je totéž — Pravdy.

V této souvislosti bych rád učinil několik poznámek.

Někteří fyzikové a reprezentanti jiných speciálních věd tvrdí, že nepřítomnost subjektu-pozorovatele „nemění téměř nic“ na objektivních přírodních procesech (například W. Heisenberg), a současně podceňují nebo ignorují skutečnost, že člověk se nikdy nechová jako pouhý pozorovatel, ale že přetváří přírodní procesy a svět vůbec. Z tohoto hlediska lze kritizovat mechanistický materialismus, ne však dialektický materialismus, o němž někteří fyzikové ještě nemají dostatečně jasnou představu. V důsledku toho někteří z nich chápou ultraelementární částice jako *matematické formy*, a to „značně složitější a abstraktní“ (z této pozice je vzdálenost k Platonovu *idealismu* nekonečně malá). Jiní nahrazují abstraktní pojem *hmoty* (jako jediné světové substance) pojmem *energie*. Jakkoli „nové“ a „chytré“ se zdají argumenty ve prospěch těchto názorů, klasikové marxismu a zejména Lenin bezpečně dokázali, že není *hmoty* bez *pohybu* (bez změny a interakce), protože není *pohybu* bez *hmoty*, není *hmoty* bez *energie*, protože není *energie* bez *hmoty*. Hovořit

o energii bez *hmoty* znamená upadnout do Ostwaldova energetismu, který byl Leninem ostře kritizován a odmítnut; konceptce *hmoty* bez *energie* však v nejlepším případě představuje mechanistický kontemplativní materialismus, ostře kritizovaný nejen Leninem, ale i Marxem a Engelsem. V Marxově základním tvrzení o dialektické jednotě *explanace* a *přeměny* světa je obsažena stejná myšlenka jako v Leninově závěru, že člověk nejen poznává, ale současně vytváří (ve smyslu „mění, přetváří, humanizuje“) svět, a tím i sebe sama.

V souvislosti se vztahem mezi filosofií a speciálními vědami tyto významné marxisticko-leninské poučky znamenají: za prvé, že filosofie bez speciálních věd je pouhou abstrakcí a že speciální vědy bez filosofie jsou v nejlepším případě empirickým pasivním pozorováním; za druhé, že jak *explanace*, tak *přeměna* světa předpokládá nejen existenci vědeckého systému pojmů, kategorií a zákonů, ale i jejich zákonitého pohybu a rozvoje, tj. předpokládá *metodu* poznání objektivní dialektiky, reflektované v subjektivní dialektice lidského myšlení a praxe; za třetí, že abstraktní „matematické formy myšlení“, stejně jako empirické formy poznání, neztrácejí svůj význam jako dialekticky skutečné komponenty či aspekty obecného a jedinečného procesu *explanace* a *změny*, reflexe a tvůrčí *přeměny* (humanizace) světa, právě tak jako komponenty či aspekty jednoty *celého* lidského poznání a *přeměny* světa posuzované z hlediska filosofie a speciálních věd.

Sledujeme-li tento směr argumentace, nemůžeme než souhlasit, že například W. Heisenberg má pravdu, když říká, že „moderní atomoví fyzikové znovu vyvolali diskusi o základních filosofických, etických a politických problémech“ a že „větší počet lidí by se měl zúčastnit diskuse o této otázce“.²

Všeobecnému spojení objektů a událostí přírodní a sociální reality odpovídá všeobecné spojení vědeckých pojmů, kategorií, zákonů, systémů a metod v jednotném dialektickém procesu existence a pohybu *Pravdy*. Velké začáteční písmeno v tomto případě neznamena ústupek pla-

² Heisenberg, W.: *Der Teil und das Ganze. Ein Gespräch im Gebiet der Atomphysik*. München 1969, s. 338

tonismu či kantovství. Znamená pouze, že objektivnímu světu, ve své různosti a dialektickém pohybu jedinému, odpovídá ve sféře vědeckého poznání metoda explanace a přetváření světa, včetně samého člověka jako sociální bytosti.

Není obtížné vidět, že výše uvedená obecná tvrzení mají svoji platnost a velký kognitivní a praktický význam ve všech speciálních vědách bez výjimky, zejména v biologii, genetice, psychologii, lingvistice, chemii, technických vědách (v první řadě kybernetice) atd. Věřím, že dialogy, diskuse a polemiky na tomto kongresu to potvrdí. Potvrdí také tezi o *logice jako kritériu druhého řádu* — *to ovšem, a to znovu opakují, v žádném případě nevede k Hegelově „absolutní pravdě poslední instance“ ani k relativistické negaci každé objektivní, a v tomto smyslu absolutní pravdy. Každá relativní pravda obsahuje komponenty či aspekty objektivní pravdy. Jinak se nemůže uskutečnit rozvoj vědeckého poznání světa a jeho vědecké transformace a humanizace.*

V moderní kvantové fyzice se provádějí experimenty s elektronickými a subelektronickými částicemi, které procházejí speciální mřížkou, na obrazovce se pak promítnou dva obrazy — obraz *částice* a obraz *pohybu vlny*. Tím je vyjádřen, obohacen a specifikován starý klasický pojem objektivních reálných těles. Klasický obraz materiálního předmětu je tak doplněn kvantovým obrazem dialektické jednoty mikročástice a vlny. Ale odkud, proč a jak fyzik provádějící experiment ví, že nepropustil mřížkou dvě mikročástice, ale pouze jednu, a co je ještě důležitější, odkud, proč a jak může vědět, že dva obrazy na obrazovce, tj. obraz *částice* a *vlny*, náleží k jedné mikročástici, a ne ke dvěma různým mikročásticím? V prvním vydání mé *Teorie odrazu* jsem si položil tuto otázku a snažil jsem se ji osvětlit na analogii se stěnami *reálné krychle*, které, jsou-li posuzovány izolovaně jednotlivě nebo jako aritmetický součet, nám v žádném případě neumožňují poznat celé těleso krychle, a vice versa celé těleso krychle naprosto nemůže existovat bez svých stěn, ani je nelze ztotožnit s jejich aritmetickým součtem. Myslím, že je jasné, že tato antinomie nemůže být vědecky a prakticky řešena jinak než na dialek-

tickomaterialistické bázi Leninovy epistemologie a teorie odrazu.

K podobným závěrům docházíme v oblasti mnoha jiných věd, například moderní politické ekonomie.

Co znamená například fakt, že výrobní síly jsou zkoumány, aniž by byl brán zřetel na výrobní vztahy, a že výrobní způsob není chápán jako základna celé společenské nadstavby? Co znamená fakt, že určující role výrobního způsobu, a zejména technologického pokroku, je přeháněna ad absolutum, a to některými mysliteli, kteří nevědí, co Bedřich Engels píše ve svém dopise Blochovi také o určující roli některých nadstavbových jevů, i když *především* ve vztahu k formě jiných nadstavbových jevů? Co to znamená, zapomináme-li nebo podceňujeme-li fakt, že forma nemůže být formou, jev nemůže být jevem, vnější projev nemůže být vnějším projevem, jsou-li determinovány pouze a výhradně obsahem, podstatou a vnitřní povahou daných forem, jevů a vnějších projevů? Forma, která je určována obsahem, je současně také ovlivňována ostatními nadstavbovými jevy nebo faktory okolního přírodního či sociálního prostředí a může tedy zpětně ovlivňovat svoji determinantu, tj. obsah, podstatu, vnitřní povahu. Forma, která je pouze a výhradně částí obsahu, není formou tohoto obsahu, ale pouze jeho částí. Právě tak neexistuje forma, která by byla určována pouze ostatními náhodnými formami, jevy a faktory a nepodléhala by určujícímu vlivu svého obsahu. To platí jak ve vědě, tak v umění a politice. Často se na to však zapomíná nebo dochází k dezinterpretaci tím, že se absolutizuje, fetišizuje a hypostazuje buď obsah, podstata a vnitřní povaha věcí, nebo jejich formy, jevy a vnější projevy.

Pevně věřím, že tento kongres najde řešení uvedených problémů či alespoň naznačí cestu, jak k němu dospět.

Já osobně například soudím, že naše epocha je epochou socialistické, komunistické revoluce, epochou přechodu od socialismu ke komunismu. *Nemyslím však, že naše epocha je jednoduše epochou vědeckotechnické revoluce.* Vědeckotechnická revoluce je nesmírně významný fakt a faktor. Nemohu však nesouhlasit s velkým sovětským teoretikem v oblasti ky-

bernetiky a konstruktérem akademikem Vladimírem Glučkovem, že stroje nemohou být považovány za nejdůležitější prvek v automatizovaném systému řízení. Přesnější řečeno stroje jsou pouze součástí automatizovaného systému řízení, v němž je současně obsažen i člověk se svými matematickými, sociálními, organizačními, estetickými, morálními a jinými pojmy, se svými pocity, ideály, cíli atd. Budeme-li charakterizovat naši epochu jako epochu technického pokroku, znamená to, že příznáme nutnost konvergence obou sociálních systémů, jejich dezideologizace, nahrazení tříd stratifikovanou společností atd. Zkušenosti nejmocnějších kapitalistických států ukazují, že ani technický pokrok, ani automatizace výroby či psychologické klima kapitalistického podniku nemohou vyřešit základní třídní rozpory, odstranit nezaměstnanost a vytvořit skutečně prosperující společnost.

Tvrzení, že vědeckotechnický pokrok může sám o sobě vyléčit společenská zla a zabezpečit svobodu jedinci, je stejně falešné jako tvrzení, že tento pokrok je příčinou morální degradace člověka. Kde tedy budeme hledat pravdu? Společenská praxe ukazuje, že pravda se zjevuje všude.

Člověk musí řídit a ovládat stroj nejen technicky, ale i socioekonomicky. Jedině tak může mít dělník tvůrčí postoj k práci. Taková vláda člověka nad strojem a takový tvůrčí postoj k práci jsou možné jedině v sociálním systému, který je neslučitelný s jakoukoli formou vykořisťování či útlatku a který považuje člověka za konečný cíl vědeckotechnického pokroku.

My, marxisté-leninovci, se nedomníváme, že jsme již vybudovali zcela prosperující beztřídní společnost. Podílíme se na velké socialistické revoluci a socialistické výstavbě a zcela upřímně si přejeme žít v mírumilovné koexistenci se státy patřícími k jinému sociálnímu systému; jsme pevně přesvědčeni, že Pravda jako proces, jako logika a dějiny, jako explanace a přeměna světa je nezbytnou zbraní v rukách člověka, chce-li vytvořit opravdu spravedlivou, opravdu lidskou, opravdu prosperující, opravdu svobodnou a opravdu šťastnou společnost.

My přirozeně známe námitky svých oponentů, je však žádoucí, aby i oni znali naše argumenty, a to v takové míře, aby pochopili zdroj našeho hlubokého přesvědčení o správnosti našeho historického ideálu, vědeckých, kulturních a sociálních idejí, našeho pojetí přírody, možností a skutečných perspektiv člověka, který organizuje své úsilí, aby dosáhl zlatého rouna v této skutečně velké epoše.

Hovoříme-li o člověku, nemáme na mysli toho či onoho jedince, ale člověka vůbec. Totéž platí pro techniku, pro lidskou společnost, pro lidský pokrok. Ve svém skutečném a úplném uskutečnění nás pokrok dovede k *velké humanistické civilizaci* bez válek, bez utlačování člověka člověkem.

V závěrečném shrnutí toho, co bylo řečeno, bych rád vyjádřil své přesvědčení, že právě tak jako každý objekt v sobě nese povahu přírodního celku, každá pravda, je-li to skutečná pravda, a nikoli pouze izolované empirické zjištění, v sobě nese hlubokou logickou a historickou povahu Pravdy vůbec, chápané jako dialektický proces subjektivní reflexe v mysli člověka, reflexe dialekticky se vyvíjející a objektivní, skutečně sociální reality i přírodní reality ji prolínající.

To znamená, že pravda není nic jiného než věda sama, chápaná ve své dialektické jednotě a rozmanitosti.

Je dialektickou jednotou: 1. systému pojmů, kategorií, zákonů atd., 2. metody poznání, 3. spojení s praxí jako východiskem, nejvyšším cílem, kritériem, determinantou a bezprostřední realitou.

Chybí-li kterákoli z těchto složek, věda přestává být vědou v plném a přesném slova smyslu, tj. ve smyslu *Pravdy*.

A právě jako Pravda je věda dialektickou jednotou objektivity a subjektivní poznání, jeho absolutního a relativního charakteru, jeho abstraktnosti a konkrétnosti, jeho bezprostřední a zprostředkované povahy. Jako taková je sociohistorickou a osobní tvůrčí prací.

To je mé pojetí *Pravdy*. Možná, že se mýlím.

Dialog, diskuse a polemiky tohoto pozoruhodného kongresu dají odpověď na tuto otázku.